

Lublin, dn. 12 czerwca 2023 r.

Prof. dr hab. Piotr Kopiec

Katedra Teologii Protestanckiej KUL

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

**Ks. mgr. lic. Vitaliya Burko pt. „Ekumenizm w Białorusi po Soborze Watykańskim II”
napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Zygryda Glaesera**

Pomimo bliskości geograficznej i kulturowej oraz wieków wspólnej historii, Białoruś, szczególnie w ostatnich latach, staje się coraz bardziej daleka. Dotyczy to zachodzących w niej wewnętrznych procesów politycznych, społecznych i kulturowych. Zewnętrzny obserwator, chcąc zyskać pogłębioną znajomość społeczeństwa białoruskiego, zderza się albo z brakiem kompleksowych badań, albo z fragmentarycznymi informacjami, albo z informacjami, które traktowane są jako element polityki propagandowej państwa białoruskiego.

Powyższa uwaga dotyczy również chrześcijaństwa w Białorusi. Opinię przeciętnego katolika w Polsce dominują powtarzane informacje o proceduralnych barierach stawianych księżom katolickim, a dodatkowo, sytuacja chrześcijan w Białorusi jest widziana jako odzwierciedlenie relacji i procesów zachodzących w Rosji. Wiedza o kondycji poszczególnych Kościołów oraz o relacjach między innymi jest trudno dostępna i również fragmentaryczna. Dlatego z wielką ciekawością przeczytałem rozprawę doktorską ks. Vitaliya Burko, który podjął się nakreślenia panoramy współczesnego białoruskiego chrześcijaństwa z perspektywy ekumenizmu. Autor dostarcza spojrzenia z „wewnątrz”, osadzając wiedzę teoretyczną we własnym doświadczeniu i obserwacjach, przez co dysertacja staje się istotną pozycją w repozytorium opracowań ekumenicznych.

I. TYTUŁ, PROBLEM I METODY PRACY

Tytuł nie pozostawia wątpliwości co do głównego problemu dysertacji i jednocześnie mocno wskazuje na jej charakter. Jest to prezentacja ekumenizmu w Białorusi, a w jej tle próba oceny znaczenia stosunków ekumenicznych dla białoruskiego chrześcijaństwa. Sformułowanie

tytułu jest jasne, a jednocześnie na tyle szerokie, że zarówno Autorowi, jak i czytelnikowi daje margines swobody w rozumieniu podejmowanego problemu. Ostatecznie tytuł dobrze oddaje zamierzenie, które Doktorant założył.

Rozprawa składa się ze strony tytułowej, spisu treści, wykazu skrótów (s. 7-10), bibliografii (s. 11-32), wstępu (s. 33-39), pięciu rozdziałów (s. 40-237) i zakończenia (s. 238-242). Kompozycja pracy została tak zaplanowana, aby uporządkować bogaty materiał faktograficzny. Właściwe usystematyzowanie dużego zbioru informacji jest kluczowe w odpowiedzi na cel zasygnalizowany w tytule rozprawy, a więc prezentację ekumenizmu w współczesnej Białorusi.

Cel ten został dokładnie sprecyzowany we wstępie jako „identyfikacja i analiza najistotniejszych czynników ruchu ekumenicznego w Białorusi po Soborze Watykańskim II oraz ich wpływu na świadomość religijną współczesnego społeczeństwa”. Do tego sformułowania Autor dołącza rozbudowane wyjaśnienie składające się z prezentacji wyodrębnionych zadań badawczych oraz punktów składających się na innowacyjny charakter pracy. Odnośnie do pierwszego, jest to lista obejmująca: 1) analizę „specyfiki uwarunkowań ruchu ekumenicznego w Białorusi” i „religijnych, światopoglądowych aspektów współczesnego ekumenizmu w odniesieniu do realiów tego państwa”; 2) ustalenie „roli ruchu ekumenicznego w kształtowaniu stosunku współczesnego białoruskiego społeczeństwa do religii”; 3) analizę form „ruchu ekumenicznego” i „praktycznych działań organizacji ekumenicznych”; 4) analizę „interakcji tradycyjnych religii i współczesnego ruchu ekumenicznego w Białorusi”; 5) ustalenie wpływu „ruchu ekumenicznego na kształtowanie się tolerancji i zachowanie narodowej samoidentyfikacji społeczeństwa w nowej globalnej przestrzeni kultury i cywilizacji; 6) rozważenie „perspektywy i sposobów rozwiązywania problemów współczesnego ruchu ekumenicznego w Białorusi”. W drugim przypadku, uzasadniając innowacyjny charakter rozprawy, Autor układa listę również sześciu punktów, w których łączy znaczenie i rolę ekumenizmu w wymiarze globalnym i szczegółowym kontekście białoruskim. Obie powyższe listy dowodzą orientacji Autora w podejmowanym przez niego temacie oraz jego metodologicznej sprawności, chociaż czytelnik może również odnieść wrażenie, że zadania i uzasadnienie innowacyjności jest zakrojone nieco za szeroko, a pewne punkty z obu list można byłoby pominąć, lub włączyć do pozostałych (uwaga ta odnosi się zwłaszcza do punktu 2 i 4 z listy zadań badawczych).

Podobnie szeroko Autor opisuje zastosowane w rozprawie metody badawcze, które łączy z ogólnymi zasadami filozoficznymi. Są to: zasady „kompleksowości, ciągłości, komplementarności, spójności” i dalej, metody „analizy, syntezy, modelowania, analogii,

dedukcji, indukcji, uogólnienia oraz klasyfikacji”. Ponadto, Autor dodaje, że badania opierają się na spuściźnie naukowej „filozofów, teologów, klasyków religioznawstwa, historyków i polityków, a także na pracach czołowych naukowców krajowych i zagranicznych zajmujących się problematyką ekumenizmu i tolerancji”. Szeroki i obrazowy opis metod dowodzi konsekwencji i kompetencji Autora w realizacji podjętego badania. Niemniej jednak, wyliczone metody badań mogłyby być albo zredukowane, albo przynajmniej zhierarchizowane, bowiem zdecydowanie uogólnienie, klasyfikacja i dedukcja są najbardziej kluczowymi w pracy.

Ważnym i dobrze wkomponowanym elementem wstępu jest dość szczegółowy opis źródeł wykorzystanych w dysertacji, również materiałów archiwalnych diecezji Kościołów katolickiego i prawosławnego w Białorusi. Ponadto, we wstępie zostały zawarte opisy poszczególnych rozdziałów pracy; co ważne, Autor unika pokusy prostego powtórzenia tytułów rozdziałów, natomiast formułuje małe streszczenie każdego z nich.

II. OCENA FORMALNA

1. Bibliografia

Wykaz bibliograficzny jest bardzo rozbudowany, a lista pozycji odpowiada szeroko zakrojonej celowi pracy i bogatemu materiałowi faktograficznemu, do którego Autor się odnosi. Autor wprowadza sześciopunktowy podział na źródła biblijne, dokumenty soborowe, nauczanie papieży, inne dokumenty kościelne, opracowania i źródła internetowe, przy czym ostatnie dwa punkty zostały podzielone językowo, na pozycje napisane w alfabecie łacińskim i cyrylicą. Powyższy zabieg metodologiczny jest uzasadniony, prawidłowy i konsekwentnie stosowany, ponadto, dobrze pokazuje szeroki zakres opracowań rosyjsko- i białoruskojęzycznych wykorzystanych przez Autora.

Wykaz bibliografii należy ocenić wysoko, zarówno od strony jego uporządkowania, jak i liczebności. Niemniej jednak, warto byłoby odnieść się do nieco bardziej reprezentatywnej liczby opracowań dotyczących ruchu ekumenicznego. Ponadto, w samym wykazie pojawiają się drobne błędy, jak np. niewłaściwie zapisane odniesienie do Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Ostatnia punkt w wykazie, a więc źródła internetowe został błędnie oznaczony jako piąty, a nie szósty. Niezależnie od powyższej uwagi, podział bibliografii ukazuje znajomość zagadnienia stosunków ekumenicznych i międzywyznaniowych w Białorusi.

W tym punkcie warto wspomnieć o również rozbudowanym i konsekwentnie stosowanym wykazie skrótów, który przyczynia się do lepszego uporządkowania opracowanego materiału.

2. Język rozprawy

Język rozprawy jest zrozumiały i dojrzały, choć naturalnie Autor nie ustrzegł się kilkunastu niestaranności gramatycznych i stylistycznych. Należy jednak podkreślić, że rozprawa nie jest pisana w języku ojczystym Autora, co oczywiście znacznie podnosi poziom trudności jej przygotowania oraz uzasadnia wspomniane niedociągnięcia. Podobne uzasadnienie można również odnieść do kilkunastu miejsc w tekście, gdzie warto byłoby zastosować zwroty stanowiące przejście między opisywanymi tematami. Ich brak zakłóca bowiem płynność i jednocześnie spójność przekazu.

Przypisy są sporządzone konsekwentnie i starannie. Warto dodać, że dysertacja jest pisana z perspektywy pogranicza białorusko-polskiego, przez co w pracy napisanej w języku polskim bardzo obficie cytowana jest literatura rosyjsko i białoruskojęzyczna. Jest to kolejny czynnik podnoszący naukową wartość przedstawianej rozprawy.

3. Struktura rozprawy

Biorąc pod uwagę charakter przedstawianej rozprawy, jej właściwa kompozycja ma kluczowe znaczenie dla realizacji zaplanowanego celu. Autor zmierzył się z trudnym zadaniem uporządkowania wielopoziomowego przedstawienia zagadnienia religijnego i społecznego, w którym dodatkowo krzyżowały się różne perspektywy aksjologiczne i kulturowe. Takimi skrzyżowaniami były uzgodnienia perspektywy białoruskiej i globalnej, diachronicznej i synchronicznej oraz prawosławnej, katolickiej i ekumenicznej. Przyjęta struktura pracy musiała więc zorganizować kilka linii prezentacji. Rozprawa ma charakter raczej wieloaspektowego opisu instytucji, zjawisk i procesów religijno-społecznych, w którym właściwy dobór i zestawienie opisywanych faktów decydują o sukcesie badawczym. Praca ma więc, patrząc z perspektywy wnioskowania, charakter raczej horyzontalny, a nie wertykalny, co zresztą jest zgodne z nakreślonym we wstępie celem.

Uwzględniając powyższe uwagi ogólne należy podkreślić, że Autor sprostął podjętemu zadaniu, natomiast nie ustrzegł się kilku niedociągnięć dotyczących struktury pracy. Pierwszym z nich jest wyodrębnienie rozdziału piątego, zatytułowanego „Ekumenizm praktyczny w Białorusi”. W opinii Recenzenta rozdział ten powinien być połączony z rozdziałem czwartym, noszącym tytuł „Istotne obszary ekumenicznego zaangażowania Kościołów w Białorusi”. Taka ocena wynika przede wszystkim z faktu, że w obu rozdziałach powtarzane są informacje, a samo kryterium przyporządkowania danego zagadnienia do czwartego bądź piątego rozdziału

również nie zawsze jest jasne. Drugie niedociągnięcie dotyczy wewnętrznej struktury poszczególnych rozdziałów. Mianowicie w dwóch miejscach tok wywodu przechodzi bez żadnego zaznaczenia pomiędzy dwoma odrębnymi zagadnieniami, co wywołuje pewną dezorientację czytelnika. Tak jest na przykład na stronie 51, kiedy przedstawienie struktur eklezyjalnych w Białorusi zmienia się nagle w ogólną refleksję na temat ekumenizmu, a także na stronie 193, kiedy opis rezultatów dialogu katolicko-prawosławnego staje się nagle wywodem na temat znaczenia tradycji cyrylometodiańskiej.

Ponadto, pierwszy rozdział jest wyraźnie obszerniejszy od pozostałych, ale ta niesymetryczność może być uzasadniana tym, że dotyczy perspektywy historycznej i stanowi w ten sposób fundament dla kolejnych punktów. W rozdziale tym niepotrzebne jest natomiast wyróżnienie podrozdziału czwartego, opisujące odniesienia Synodu Archidiecezji Mińsko-Mohylewskiej do problematyki ekumenicznej; podobne zastrzeżenie dotyczy również podrozdziału pierwszego w rozdziale drugim, który nosi tytuł „Uwarunkowania prawno-społeczne struktur ekumenicznych”, ale który jest właściwie krótkim wprowadzeniem do kolejnych podrozdziałów. W opinii Recenzenta właściwym również byłoby rozdzielenie podrozdziału czwartego rozdziału drugiego (opisującego spotkania i pielgrzymki religijne) na dwa podrozdziały.

Na pozytywną ocenę zasługują tytuły poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów, które dobrze korespondują z treścią wywodu. Podsumowując, Recenzent pozytywnie ocenia kompozycję pracy, uznając, że spełnia ona swoją kluczową funkcję uporządkowania bardzo szeroko zakrojonych zadań badawczych.

III. OCENA MERYTORYCZNA

1. Znaczenie rozprawy

Przechodząc do oceny merytorycznej należy podkreślić, że cel, którego podjął się Autor, a więc opisanie ekumenizmu w Białorusi i osadzenie tego opisu w szerszym kontekście tworzonym przez globalnie ujęte ruch ekumeniczny i teologię ekumeniczną jest zamierzeniem o niepodważalnym znaczeniu. Rozprawa jest pracą pionierską, nie tylko w sensie jej pierwotności w globalnym repozytorium ekumenicznym, ale też w zastosowanym sposobie łączenia i przedstawiania kilku poznawczych perspektyw, o których była mowa w podpunkcie trzecim punktu trzeciego recenzji. Doktorant przechodzi pomiędzy elementami i zagadnieniami z zakresu teologii ekumenicznej, dogmatycznej, historii Kościoła, ogólnych refleksji

socjologicznych i filozoficznych oraz szczegółowymi informacjami z historii i współczesności Kościołów w Białorusi oraz białoruskiej polityki i społeczeństwa. To przechodzenie jest oczywiście konsekwencją zaplanowanej kompozycji pracy i jej głównego celu. Jak już nadmieniono, Autor łączy wyniki badań teoretycznych z własnym doświadczeniem wewnętrznego obserwatora opisywanych zagadnień, co naturalnie jest wartością dodaną pracy.

Treść dysertacji odzwierciedla również ekumeniczne nastawienie Doktoranta i jego przekonanie, że ekumenizm ma do odegrania istotną rolę w chrześcijaństwie oraz w społeczeństwie, również w specyficznych okolicznościach białoruskich. Takie zaangażowanie ekumeniczne w jego indywidualnej, białoruskiej sytuacji Autor wyraża już we wstępie: „Po rozpadzie ZSRR okres przemian strukturalnych dotknął wszystkich sfer społeczeństwa, w tym ideologicznych i religijnych. W warunkach duchowej próżni i utraty podstawowych wartości kulturowych, przy jednoczesnym aktywnym przenikaniu misjonarzy różnych wyznań na terytorium Białorusi, kwestia określania roli i miejsca ruchu ekumenicznego w geopolityce oraz osiągnięcia międzywyznaniowej i międzyreligijnej tolerancji stała się znowu pilna. Zagadnienie to zostało podjęte, albowiem w obecnych realiach białoruski naród znajduje się w niestabilnej i niebezpiecznej sytuacji. Dzisiaj jest ten czas, kiedy chrześcijanie muszą zjednoczyć wysiłki, aby zachować swą wiarę chrześcijańską”.

Tę szczególność sytuacji chrześcijaństwa w Białorusi uzmysławia coroczny raport organizacji *Open Doors* zajmującej się monitorowaniem prześladowań chrześcijan na świecie, który jeszcze w 2013 roku zaliczał Białoruś do tych państw, gdzie chrześcijaństwo jest instytucjonalnie prześladowane. Ekumenizm w takich kontekstach ma zawsze inną dynamikę i to również Doktorant starał się ukazać.

Z drugiej strony Autor dążył do przedstawienia Białorusi jako miejsca, gdzie wielowyznaniowość jest niejako cechą inherentną chrześcijaństwa i jednocześnie jako miejsce spotkania (a niekiedy zderzenia) tradycji wschodniej i zachodniej. W opinii Recenzenta ten motyw, szczególnie przecież istotny, mógłby zostać nieco lepiej naświetlony, również przez wyodrębnienie przynajmniej odpowiedniego podrozdziału.

Jak już zostało nadmienione, Autor rozpoczyna od przedstawienia historycznego fundamentu, który obejmuje podstawowe informacje dotyczące historii Białorusi i białoruskiego chrześcijaństwa, ze szczegółowym przedstawieniem wyłaniania się struktur i instytucji eklesjalnych i ekumenicznych. Doktorant przyjmuje przy tym podział na inicjatywy katolickie i niekatolickie, których opis osadza we wspomnianej prezentacji historycznej. Dodatkowo w rozdziale pierwszym, zawarte są rozważania dotyczące teorii ekumenicznej, wplecione w wywód historyczny, pokazujące również odmienne rozumienia ekumenizmu w

poszczególnych tradycjach wyznaniowych.

Autor organizuje więc wywód w ten sposób, że ogólnie przedstawia najważniejsze etapy rozwoju chrześcijaństwa w Białorusi, od wczesnego średniowiecza, przez podporządkowanie ziem białoruskich imperium rosyjskiemu, Rewolucję Październikową po upadek komunizmu, po czym szczegółowo opisuje kształtowanie się instytucji kościelnych, w katolicyzmie, prawosławiu oraz protestantyzmie po uzyskaniu przez Białoruś niepodległości. Tok historycznej prezentacji jest w kilku miejscach przerywany uwagami socjologicznymi i filozoficznymi, których zastosowanie może być jednak ambiwalentnie oceniane. W opinii Recenzenta mogą one niekiedy zakłócać płynność przekazu.

Rozdział drugi pokazuje współczesne struktury i instytucje ekumeniczne w Białorusi, a skrupulatny opis organizacji i instytucji przyczyniających się do ekumenicznego rozwoju osadza w zwięzłych obserwacjach dotyczących charakterystycznych cech białoruskiego życia religijnego. Podobnie jak w poprzednim rozdziale, Doktorant sięga po informacje źródłowe, przedstawiając również takie fakty historyczne, które nie są jeszcze dobrze znane.

Rozdział trzeci przedstawia duchowe aspekty ekumenizmu w Białorusi. Autor słusznie opiera wywód o zdefiniowanie ekumenizmu duchowego z *Ut Unum Sint* (choć zaskakująco odniesienie do teorii ekumenicznej czyni w opisie jednego z przykładów) i przywołuje globalne inicjatywy (Tydzień Modlitw o Jedność Chrześcijan, Światowy Dzień Modlitwy Kobiet, Ekumeniczne Dzieło Biblijne) oraz opisy wydarzeń ekumenicznych w ich białoruskiej „aplikacji”. Tutaj również widoczna jest charakterystyczna cecha układania treści wywodu, w której ogólne refleksje o podstawach współczesnego społeczeństwa wplątane są w prezentację szczegółowej faktografii.

Kolejny rozdział odnosi się do głównych obszarów zaangażowania ekumenicznego Kościołów w Białorusi. Wywód opiera się o wyróżnienie takich szczegółowych problemów jak zagadnienie chrztu, małżeństw mieszanych, świętowania niedzieli, ochrony środowiska, czy pokoju. Nietrudno dostrzec tutaj inspiracje głównymi sukcesami ekumenizmu (również polskiego) oraz problemami pastoralnymi wynikającymi z wielowyznaniowości danego miejsca. Treść wywodu, podobnie jak w innych rozdziałach, przebiega „pomiędzy” szczegółowymi faktami dotyczącymi kontekstu białoruskiego a ogólną teorią ekumeniczną (czy również socjologiczną i filozoficzną). Odrębnym zagadnieniem jest przedstawienie relacji katolicko-prawosławnych w Białorusi, kluczowych dla ekumenizmu w tym państwie. Elementy tego przedstawienia są rozsiane w całej dysertacji, niemniej jednak Autor słusznie wyszczególnił podrozdział poświęcony tym relacjom.

Wreszcie piąty rozdział naświetla ekumenizm praktyczny w Białorusi, rozpoczynając

ponownie od ogólnej teorii ekumenicznej i istoty stosunków międzywyznaniowych. Doktorant opisuje życie ekumeniczne na poziomie parafialnym, społeczne zaangażowanie struktur ekumenicznych w Białorusi i funkcjonowanie instytucji ekumenicznych w tym państwie. Rozdział umożliwia czytelnikowi zapoznanie się z wieloma istotnymi informacjami dotyczącymi życia ekumenicznego, niemniej jednak, w opinii Recenzenta, dla większej przejrzystości kompozycyjnej mogłoby być scalony na przykład z rozdziałem czwartym.

W ocenie Recenzenta poszczególne rozdziały są do siebie metodologicznie i strukturalnie podobne. W każdym z nich Autor łączy, co już kilkakrotnie nadmieniano, indywidualną perspektywę białoruską z ogólną teorią dotyczącą ekumenizmu, szczegółowe fakty historyczne, socjologiczne, polityczne i religioznawcze z refleksjami odnoszącymi się do filozoficznych czy aksjologicznych podstaw współczesnego porządku prawnego i społecznego oraz kultury w ujęciu globalnym. Ten sposób prowadzenia wywodu jest dość trudny, niemniej jednak należy stwierdzić, że rozprawa jest wartościowym źródłem wiedzy o ekumenizmie w Białorusi, a Autor udanie połączył własne obserwacje i doświadczenia z badaniami teoretycznymi.

2. Uwagi krytyczne

Dobra ocena pracy nie może przesłonić również usterek i braków. O kilku z nich, dotyczących zwłaszcza struktury pracy, wspomniano już wcześniej. Oprócz nich, w opinii Recenzenta dwa mankamenty warte byłyby korekty. Po pierwsze, Doktorant powtarza szczegółowe fakty odnoszące się do Kościołów czy społeczeństwa białoruskiego w różnych kontekstach wniosku. Takie powtórzenia zdarzają się również, kiedy Autor przeprowadza rozważania bardziej ogólne (np. „Jan Paweł II z wdzięcznością przyjął ekumeniczne dziedzictwo swoich poprzedników”, s. 191, a później s. 208). Wywołuje to niepotrzebne wrażenie niestaranności. Po drugie, w rozprawie można napotkać nieliczne i drobne pomyłki rzeczowe, takie jak np. tłumaczenie świeckiego ekumenizmu jako „konsekwencji ekumenicznej teologii i wiary opartej na całkowitym zaangażowaniu Kościoła w środowisku świeckich”. Autor nie podał odniesienia do tego cytatu, co zdaje się szczególnie ważne wobec faktu, że świecki ekumenizm jest różnie definiowany. Po trzecie, taki brak przypisów przy cytowaniu występuje w kilkunastu innych miejscach, np. na stronie 179.

Powyższe uwagi krytyczne nie zmieniają jednak w żaden sposób dobrej formalnej, jak i merytorycznej oceny pracy. Rozprawa jest napisana z osobistym przekonaniem i twórczo wykorzystującym ogólną wiedzę ekumeniczną, stając się istotnym narzędziem poznawczym

ekumenicznych stosunków w Białorusi i uzupełniając w ten sposób globalną bibliotekę ekumeniczną.

IV. PYTANIA DO DOKTORANTA

Nawiązując do zagadnień omawianych w pracy nasuwają się następujące pytania:

1. Kardynał Walter Kasper sformułował kategorię „ekumenizmu świeckiego”, za pomocą której opisywał nadmierną koncentrację ruchu ekumenicznego na sprawach społecznych, politycznych i ekonomicznych. Czy takie tendencje można zaobserwować również w szczegółowych warunkach ekumenizmu w Białorusi?
2. Czy można stwierdzić wpływ wspólnot zielonoświątkowych na Kościół katolicki w Białorusi?

V. WNIOSEK KOŃCOWY

Końcowa ocena formalna i merytoryczna pracy jest pozytywna. Dysertacja jest dziełem o istotnym znaczeniu dla wiedzy ekumenicznej. Doktorant wykazał się metodologiczną kompetencją i intelektualną kreatywnością. W świetle przedstawionej wyżej oceny formalnej i merytorycznej napisanej przez ks. mgr lic. Vitaliya Burko rozprawy doktorskiej pt. „Ekumenizm w Białorusi po Soborze Watykańskim II”, wnioskuję o dopuszczenie Doktoranta do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Prof. dr hab. Piotr Kopiec

